

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1937

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α. Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ»
42 — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ — 42
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Αὐτοὶ κι' όταν κοιμούνται ὀνομαζοῦνται ἀπ' τῶν ὀνείρων τὴν ψευτιά καὶ κοροϊδεύονται.

Ἐδῶ, σὲ μιὰ κοινὴ ἐκτίμηση τῆς ζωῆς, ξεσκεπάσει μὲ τόση ὠμότητα τὴν ἀλήθεια ὁ κ. Ἀνθίας, ὥστε δύσκολα θὰ μπορούσε νὰ τοῦ φέρη κανεὶς ἀντίρρηση. Μὰ εἶναι δυνατόν ἕνας ποιητῆς, ἕνας ἄνθρωπος πνευματικὸς, νὰ μείνῃ στὴν κοινὴ ἐκτίμηση τῆς ζωῆς, καὶ εἶναι δυνατόν νὰ δημιουργήσῃ μὲ θερμῆ, μ' ἐπιμονή, ὄχι ἀδιάκοπα παίζοντας γραδίαις μὲ τὸν ἑαυτό του, ὅταν δὲ νοιώσῃ ὅτι πρέπει νὰ γίνῃ θῆμα καὶ κοροΐδο, κατὰ τὴν τάξιν τῆς ἕλης, γιὰ νὰ νικήσῃ κατὰ τὴν τάξιν τοῦ πνεύματος; Γιατί, βέβαια, ποιητὲς — κατὰ κάποιον τρόπο, ποιητὲς — εἶναι ὅλοι ὅσοι «ὀνομαζοῦνται» ἀπὸ τῶν ὀνείρων τὴν «ψευτιά».

ΚΛΕΩΝ ΠΑΡΑΣΧΟΣ

Δρὸς Alexis Carrel: «Ὁ ἄνθρωπος, ὁ Μέγας Ἄγνωστος».

Ἡ τεράστια καὶ παγκόσμια ἐπιτυχία πού εἶχε τὸ βιβλίον τοῦ γιατροῦ Alexis Carrel — ἔχω μπροστά μου ἕνα ἀντίτυπο ἀπὸ τὴν 107ῃ χιλιάδα στὴ γαλλικὴ ἐκδοσὴ, — δείχνει πόσο ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς μας διψᾷ γιὰ ἐπιστημονικὴ γνώση καὶ γιὰ μιὰ συνθετικὴν ἀποψη τοῦ κόσμου, πού οἱ ἐπὶ μέρους ἐπιστήμονες τὸν χωρίζουν σὲ ὅσο πάει μικρότερα οἰκόπεδα, ὅπου ἀπὸ τὸ πολὺ σκάψιμο δὲ φαίνεται πιά δυνατό νὰ διακρίνουμε κανένα γενικὸ σχέδιον. Ὁ Καρρέλ, πού πήρε ἀπὸ τὸ 1912 τὸ βραβεῖον Νόμπελ γιὰ τὴν ἱατρικὴ, εἶναι ἄνθρωπος πού δούλεψε πολὺ στὴ ζωὴ του, καὶ πού ἐνδιαφέρθηκε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν εἰδικὴ ἐπιστήμη του, καὶ γιὰ τὰ γενικώτερα προβλήματα τῆς ἐποχῆς μας. Καὶ παρ' ὅλη τὴν κάπως ἀφελῆ αἰσιοδοξία του καὶ τὴν ἑτεροβαθῆ ἀφομοίωση τῶν σύγχρονων φιλοσοφικῶν συστημάτων, τόλμησε νὰ τὰ βάλῃ κάτω, νὰ τ' ἀραδειάσῃ καὶ νὰ τ' ἀντικρύσει μὲ καθαρὸ καὶ ἀντρίκειο βλέμμα ὅλα μαζί, καὶ νὰ προσπαθῆσῃ νὰ διακρίνῃ τοὺς συνεκτικὸς δεσμοὺς μεταξύ τους. Ἔτσι ὥστε εἶναι βέβαια εὐκόλο νὰ βρεῖ κανεὶς σὲ κάθε ἐπὶ μέρους γνωστικὴ περιοχὴ ἐργασίας πού πραγματεύονται τὸ θέμα πῶς ἐξαντλητικὰ καὶ μὲ βαθύτερα ἀπακριβωμένες ἔννοιες καὶ ὀρισμοὺς, ἀλλὰ εἶναι σχεδὸν ἀδύνατο νὰ συναντήσῃ ἄλλο ἐπιστημονικὸ ἔργον, ὅπου τόσα ζητήματα καὶ τόσες ἀπόψεις νὰ ἐξετάζονται μὲ κατανόηση καὶ μὲ κύρος.

Τὸ κεντρικὸ πρόβλημα, πού κατάντησε κρίσιμον στὶς ἡμέρες μας, εἶναι γιὰ τὸν Καρρέλ τὸ ἔξης: Βρισκόμαστε σὲ μιὰ περίοδο τῆς ἐξέλιξης τῆς γῆς, πού μπορεί νὰ ὀνομαστῆ ἡ ἀνθρώπινη περίοδος τῆς, ὅπου ὁ ἄνθρωπος κυριαρχεῖ ὡς βιολογικὸ εἶδος, καθορίζει ὡς ἕνα σημεῖο τὴ μορφή τοῦ πλανῆτη, καὶ εἶναι σὲ θέσιν νὰ μεταβάλλῃ τὸ περιβάλλον του ἀντὶ νὰ ἐξαρτᾶται ἀπ' αὐτό, ὅπως καὶ πραγματικὰ τὸ κάνει: περιορίζει καὶ ἐκμεταλλεύεται ποταμούς, καταγιγίδες καὶ θαλάσσια ρεύματα, ξεριζώνει ἢ φυτεύει δάση, ἰσοπεδώνει καὶ διατρυπάει βουνά, ἀποφασίζει

τὴν ἐξαφάνιση ἢ τὴ διατήρηση τῶν ἄλλων βιολογικῶν εἰδῶν, ὑποτάζει τοὺς οὐλοοὺς του πῶς κρυφὰς δυνάμεις τῆς γῆς καὶ τοῦ ἀέρος, σὴ λαμβάνει τὰ ἀόρατα κύματα πού ἐρχονται ἀπὸ ἄλλους κόσμους καὶ πολλαπλασιάζεται ὁ ἴδιος κατὰ γεωμετρικὴ πρόοδο. Τὴν καταπληκτικὴν αὐτὴ δύναμιν μᾶς τὴν ἔδωσαν οἱ φυσικὲς καὶ τεχνικὲς ἐπιστήμες μὲ τὴν τεράστια ἐξέλιξη πού ἔλαβαν τελευταῖα καὶ πού ὅσο πάει ἐπιταχύνεται. Ἡ σὴν πηλὴ προϋπόθεση ὅλης αὐτῆς τῆς ἐργασίας εἶναι φυσικὰ ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ ὠφελῆται ἀπ' αὐτὴν θ' ἀναπτύξῃ καλύτερα τὶς ἰδιότητες πού τὸν ξεχωρίζουν ἀπὸ τ' ἄλλα ζῶα καὶ θὰ γίνῃ πῶς δυνατός, πῶς εὐτυχὴς καὶ πῶς ἀνθρώπινος. Καὶ σὴν τάει ὁ Καρρέλ: ἔχομε στὴν πραγματικότητα τὴν αὐξοῦσαν αὐτὴν ἀντιστοιχία μεταξύ πλάσματος καὶ περιβάλλοντος, τὴ βελτίωση τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀνθρώπου καὶ τὴν προοδευτικὴν ἐπιτυχία τῶν σκοπῶν πού προϋποθέτονται μὲ τὴ σιωπηλὴν, ἀλλὰ γενικὴν ἀναγνώριση; Ἡ ἀπάντηση εἶναι ὡς ἕνα σημεῖο ἀρνητικὴ. Συνέβη ὅτι συμβαίνει συχνὰ μὲ τὶς ἀνθρώπινες προσπάθειες τὰ μέσα παρεξέκλιναν ἀπὸ τὸ σκοπὸ καὶ οἱ σκοποὶ ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ τὶς νέες προσαρμογές, καταστάσεις καὶ ἰσορροπίες πού ἐδημιούργησαν κατὰ τὴν πορεία τους τὰ μέσα. Π.χ. ἡ γρήγορη καὶ ἀφθονὴ παραγωγή πού ἐπρόκειτο νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου, ἐγίνε αὐτοσκοπὸς, καὶ ὀλόκληρες χώρες ὑποδουλώθηκαν γιὰ νὰ ἐξευρεθῶν τὰ μέσα νὰ ἐνταθῆ ἀκόμα περισσότερο καὶ οἱ ἀγορὰς ὅπου νὰ καταναλωθῆ ἀναγκαστικὰ. Οἱ μηχανεὲς, πού ἐπρόκειτο νὰ ἐλαφρύνουν τὸ μόχθο, στάθηκαν ἀφορμὴ νὰ γεννηθῶν τ' ἀμέτρητα πλήθη τῶν βιομηχανικῶν ἐργατῶν μὲ τὴ μονότονη μέχρις ἀσφυξίας ζωὴ καὶ τὴν ὑποτυπώδη ἀτομικὴ συνείδηση, καὶ νὰ διαρρηθῆσῃ ἡ στριμωγμένη ζωὴ τους μέσα στὶς μεγάλες πολιτείες, — κ. ο. κ. Ποιὸς φταίει; Ὁ Καρρέλ ἔχει μίαν ἀπάντησιν: Ἡ ἄγνοια. Ξεκινήσαμε ν' ἀλλάξουμε τὸ φυσικὸ καὶ κοινωνικὸ περιβάλλον τοῦ ἀνθρώπου, γὰρὶς νὰ γνωρίζομε τὸν κυριώτερον παράγοντα, πού γιὰ χατῆρι του γίνονται ὅλα αὐτά: τὸν ἄνθρωπον τὸν ἴδιον. Εἶναι τὸ πῶς πολὺπλοκο πλάσμα στὸν κόσμον, καὶ σὲ κάθε μεταβολῆ τοῦ περιβάλλοντος, ἀντιδρᾷ καὶ τὸ μετασχηματίζει, τὶς περισσότερες φορὰς μὲ ἀπρόβλεπτον τρόπο, κ' ἔτσι δημιουργοῦνται νέες καταστάσεις πού δίνουν καινούργια κατεύθυνση τοῖς ὀργανισμοῖς πού ἦταν τόσον ὠραῖοι καὶ μονοκόμματοι στὸ χαρτὶ καὶ στὸ μυαλὸ τῶν ὑποκνητῶν τ.υς. Τὸν ἄνθρωπον ὡς ἐνότητα, ὡς ψυχοφυσικὸ ὀργανισμόν, τί τοῦ χρειάζεται, τί ἀνταποκρίνεται στὴ φύσιν του καὶ πῶς ἀντιδρᾷ ὡς ἄτομον καὶ ὡς ὀμάδα, δὲν τὸν ξέρουμε. Ἐχομε βέβαια πλῆθος δεδομένα, ἀποτελέσματα τῶν ἐπὶ μέρους ἐρευνῶν, ἀλλὰ εἶναι σκόρπια καὶ ἀσύνδετα μεταξύ τους. Οἱ ἐπὶ μέρους ἐπιστήμες πού ἀσχολοῦνται μὲ τὸν ἄνθρωπον, ἐξετάζουν μίαν ἀφηρημένη, μονομερῆ ἔννοια, φτιαγμένη τεχνητὰ ἀπὸ μιὰ μόνον ἀποψη, καὶ ὑποκαθιστοῦν τὸ κατασκευάσμα αὐτὸ στὴ ζωντανὴ ὀργανικὴ ἐνότητα πού εἶναι ὁ πραγματικὸς ἄνθρωπος. Ὅταν

άλλη παίρνει τὸν οικονομικὸ ἄνθρωπο, ἄλλη τὸν ἄνθρωπο-ὑποκείμενο στὶς διάφορες ἀρρώστειες, τὸν ἄνθρωπο-ἀντικείμενο τῆς ἀγωγῆς, τὸν ἄνθρωπο-ὄργανο παραγωγῆς, κλπ. ἐπ' ἀπειρον. Κάθε ἐπιστῆμη περιορίζει μὲ προμετωπίδες τὸ ὁπτικὸ τῆς πεδίο στὴν ἀφηρημένην ἔννοια πού ἀποτελεῖ τὸ θέμα τῆς, καὶ παραγνωρίζει ἐντελῶς τὶς ἄλλες, ὥστε τὰ πῶς ἀντιπατικὰ δεδομένα νὰ ἰσχύουν καὶ ν' ἀντιμάχονται μεταξὺ τους σχετικὰ μὲ τὸ ἴδιον ἀντικείμενο, τὸν ἄνθρωπο, πού παρ' ὄλ' αὐτὰ παραμένει ἄγνωστος. Μιὰ δευτέρη αἰτία τῆς ἄγνοιας αὐτῆς εἶναι ὅτι καὶ ἐκεῖ ἀκόμα πού μὲ τὰ μέσα πού διαθέτομε μπορούσαμε νὰ φτάσουμε σὲ βέβαιες γνώσεις, ἔχομε ἐπηρεαστεῖ ὑπὸ τὶς ἔννοιες καὶ τὸν τρόπο ἐργασίας πού ἰσχύουν γιὰ τὸν ἄνθρωπο κόσμου καὶ φανταζόμαστε κατὰ προϋπόθεση πὼς ὁ ἄνθρωπος εἶναι φτιαγμένος σὰ μηχανὴ μὲ τὴν τεχνητὴ καὶ λογικὴ σύνδεση διαφόρων μερῶν γιὰ τὴν ἐπίτευξη ὁρισμένου σκοποῦ. Ἐνῶ στὴ βιολογία πραγματικὰ προηγείται τὸ σύνολο, ἡ μορφή, ὁ σκοπός, καὶ ὡς ἀποτελεσμά του ἔρχονται τὰ μέσα πού θὰ τὸν πραγματοποιήσουν. Ἢδη ἡ σεσώρευση τῶν ὑλικῶν τοῦ ὄργανισμοῦ μας γίνεται ὄχι ἀπὸ ἄνοργανα ἑτεροειδῆ κομμάτια, ἀλλὰ ἀπὸ ἓνα κεντρικὸ πυρῆνα, πού περιέχει μέσα του κατὰ μυστηριώδη τρόπο ὅλες τὶς μελλοντικὲς φάσεις τοῦ μεγαλώματός του. Σὰ νὰ φτιαγόταν ἓνα σπῆρι, λέγει ὁ Καρρέλ, ἀπὸ ἓνα ἀρχικὸ τοῦβλο, πού θὰ γεννοῦσε ἀπὸ μέσα του τ' ἄλλα τοῦβλα, τὰ ξύλα, τὰ κεραμίδια, τὰ πλακάκια, τὰ τζάμια καὶ τοὺς σιδηροσωλῆνες. Οἱ ἀναλογίες μὲ τὶς ἐπιστῆμες τῶν ἀνοργάνων φυσικῶν φαινομένων μᾶς παρέσυραν ἐπίσης νὰ χωρίσουμε τὶς γνώσεις γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ νὰ ἐξετάζουμε ἓνα του μέρος, τὴν ἀνατομία, π.χ. ἢ τὰ χημικὰ του φαινόμενα, χωριστὰ ἀπὸ τὰ ἄλλα, ἐνῶ δὲν ὑπάρχει ἀληθινὰ τὸ ὄργανο παρὰ σὲ συνάρτηση μὲ τὴν λειτουργία του, καὶ οἱ χημικὲς οὐσίαι παρὰ μᾶζι μὲ τὴν ἐναλλαγὴ τῆς ὕλης κάθε στιγμῆ καὶ τὶς πιθανὲς χημικὲς ἀλλοιώσεις πού μπορεῖ νὰ γεννηθοῦν ἀπὸ συγκινήσεις, συναισθήματα, φόβους, πράγματα δηλαδὴ ἀπροσμέτρητα μὲ τὰ χημικὰ φαινόμενα, πού δὲν μποροῦν κατ' οὐδένα λόγο νὰ ὑπαχθοῦν στὶς ἴδιες κατηγορίες, καὶ πού γιὰ τὸ βιολόγο μὲ τὴ στενὴ σημασία οὔτε κἂν ὑπάρχουν. Μὲ τὴ συναισθησιμὸν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα συνθετικὸ ὄλον, «ἀπὸ ἰστούς, ὑγρὰ καὶ συνείδηση», προχωρεῖ ὁ Καρρέλ καὶ κάνει μιὰ περιληπτικὴ καταγραφή τῶν δεδομένων πού ἔχομε ὡς τώρα γι' αὐτόν. Περιγράφει τοὺς θαυμαστοὺς μηχανισμοὺς τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν κυττάρων, τῆς ἀνανεώσεως καὶ ἀποβολῆς τῶν προϊόντων τῆς καύσεως, τῆς ἀλληλεπιδράσεως μεταξὺ κυττάρων, αἵματος, λύμφης καὶ λειτουργίας τῶν ἔνδοκρινῶν ἁδένων, τὰ προφυλακτικὰ συστήματα τοῦ ὄργανισμοῦ ἀπέναντι τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν κινδύνων, κλπ., μ' ἓνα τρόπο τόσο σαφῆ, εὐχάριστο, ἀλλὰ καὶ βασισμένο σὲ ἀσφαλῆ γνώση, πού καὶ ὁ μὴ εἰδικὸς ἀναγνώστης μπαίνει στὸ νόημα καὶ βλέπει νὰ ξετυλίγεται μπροστά του τὸ ἀέναιον δράμα τοῦ εὐθραυστου, μαλακοῦ κ' εὐκο-

πλήγωτου αὐτοῦ ὑλικοῦ, ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἴμαστε καμωμένοι, ἀπέναντι στὶς σκληρὰ καὶ γιγαντιαῖες φυσικὲς δυνάμεις. Σὲ κάθε κεφάλαιο καὶ σὲ κάθε ζήτημα τονίζει ὁ Καρρέλ τὸν κίνδυνον πού δημιουργεῖται γιὰ τὴν κατανόησίν μας διὰν ἀπομονώνουμε τεχνητὰ ἓνα σύστημα καὶ τὸ ἐξετάζουμε σὰ νὰ ἦταν ἀβύπαρκτο· τὸ νευρικὸ σύστημα π.χ. δὲ νοεῖται ὄχι μόνον χωρὶς τοὺς μῦς πού εἶναι ἡ φυσιολογικὴ του προέκταση, ἀλλὰ καὶ χωρὶς τὶς ἐκκρίσεις τῶν ἁδένων πού τὸ διεγείρουν ἢ τὸ ναρκώνουν, χωρὶς τὴ σύσταση τοῦ αἵματος πού μεταφέρει στὸν ἐγκέφαλο ὑλικά ἀπὸ ὅλα τὰ ὄργανα, χωρὶς τὴ χημικὴ κατάσταση τοῦ ὑγροῦ ὅπου πλέει. Ὅλα τὰ ὄργανα καὶ ὅλος ὁ ὄργανισμὸς εἶναι παρόντα κάθε στιγμῆ σὲ κάθε σημεῖο τοῦ σώματος. Καὶ ὅσο κι' ἂν ἡ τεχνητὴ ἀπομόνωση εἶναι πρακτικὴ ἀνάγκη τῆς ἐρευνας, καθὼς καὶ ἡ ἐννοιολογικὴ ἀφαίρεση σὲ κάθε γνωστικὸ ἐπίπεδο, πολὺ διαφορετικὴ στάση θὰ πάρει ὁ ἐπιστῆμων ἂν εἶναι προειδοποιημένος κι' ἂν κρατεῖ συνειδητὰ στὸ νοῦ του τὸν κίνδυνον τῆς καὶ τὴν ἀναφορὰ στὸ μεγαλύτερον σύνολο. Ὅταν ἀναλύουμε ὁποιαδήποτε φυσιολογικὴ λειτουργία, μπορούμε νὰ προχωρήσουμε σχεδὸν ἐπ' ἀπειρον, καὶ ὁλοένα μᾶς ἀποκαλύπτονται πῶς πολὺ πλοκοὶ μηχανισμοὶ μὲ ἀπειρες διακλαδώσεις καὶ συναρτήσεις, καὶ ὅμως ἡ λειτουργία αὐτὴ εἶναι ἀπλὴ στὴν οὐσία τῆς. Μόνον πού δὲν μπορούμε νὰ συλλάβουμε αὐτὴ τὴν ἀπλότητα μὲ τὴ διάνοια· ἡ διάνοιά μας εἶναι ὄργανο προσαρμοσμένο πρὸς τὴ νομοτέλεια τοῦ ἄνοργάνου κόσμου, ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ «λόγῳ πρῶτον» πού ὅσο πάει ὑποχωρεῖ σὲ πῶς ἀνεξερεύνητα βᾶθη· ἀλλὰ ἡ βιολογικὴ λειτουργία καὶ πραγματικότητα προχωρεῖ σκόπιμα, σὲ μιὰ στιγμῆ ἔκανε κινήσεις πού δὲ φτάνει ἡ αἰωνιότης γιὰ νὰ τὶς ἀναλύσουμε τέλεια, καὶ τὸ «φύσει πρῶτον» εἶναι ἡ τελειωμένη κίνηση ἢ μεταβολή. Ἡ τελεολογικὴ ἐξέταση, τὸ σκόπιμο κάθε βιολογικῆς ἐνεργείας καὶ προσαρμογῆς δὲ γίνεται ν' ἀποκλειστεῖ ἀπὸ τὴ βιολογικὴ ἐρευνα· νὰ ἐξηγηθεῖ ὅμως δὲν μπορεῖ, γιὰτὶ τότε θὰ πρέπει νὰ υποθέσουμε πὼς κάθε κύτταρο, κάθε ἐρυθρὸ αἱμοσφαίριο ξέρει χημεία, μαθηματικὸ ὑπολογισμὸ, κι' ἔχει συνείδηση τοῦ γενικοῦ σχεδίου ὁλόκληρου τοῦ ὄργανισμοῦ. Στὴν ἀληθινὴ αὐτὴ ἀσυμφωνία μεταξὺ πολὺπλοκου μηχανισμοῦ καὶ ἀπλῆς ἐνεργείας, νοητικῆς ἀνάλυσης καὶ συνθετικῆς πράξης, ἀκίνητης ἔννοιας καὶ καταπληκτικῆς ἁρμονίας στὴν κίνηση, στηρίζει ὁ Καρρέλ τὸν Μπερξονισμό του, πού δὲν εἶναι πᾶς θεωρητικὴ ἀποδοχή, ἀλλὰ ἐμποτισμὸς ὅλων τῶν ἀπόψεων καὶ τῆς βιοθεωρίας του μὲ τὸν Μπερξονικὸν τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι. Καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ αὐτὴ ἐπικύρωση εἶναι ἀπὸ τὶς καλύτερες ἀποδείξεις ὅτι ἔχει αὐτὸς γίνεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τῆς ἐποχῆς μας.

Ὁ ὄργανισμὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἓνα κλειστὸ κομμάτι ὕλης, δὲν μπορεῖ ἐπίσης νὰ νοηθεῖ χωρὶς τὴν ἐπαφή του μὲ ὁλόκληρη τὴν ἄλλη ἀόργανη καὶ ἐνόργανη ὕλη γύρω του, μὲ τὴν ὁποία βρίσκεται σὲ ἀέναντη ἀνταλλαγὴ. Τὰ τοπικὰ του ὄρια στ' ἀλήθεια ἐκτείνονται πέρα ἀπὸ τὴν ἐπι-

φάνεια τοῦ δέρματος· καὶ ἴσως νὰ εἶναι ὀλωσδιόλου ἀδύνατο νὰ καθοριστοῦν ἀκριβῶς, ἀφοῦ καὶ τὸ ποσὸν τῆς θερμότητος καὶ οἱ κοσμικὲς ἀκτίνες καὶ οἱ χημικὲς ἐπιδράσεις πού δεγεται, ἐρχονται ἀπὸ τὶς ποικιλοτέρους ἀποστάσεις. Ἀκόμα δυσκολώτερο εἶναι νὰ καθοριστοῦν τὰ χρονικά του ὄρια καὶ ἀδύνατο τὰ ψυχολογικά του σύνορα, ἀφοῦ τὰ μίση καὶ οἱ ἀγάπες του, οἱ θαυμασμοὶ καὶ οἱ ἀναμνήσεις του, τὸν συνδέουν μὲ τὸ παρελθόν, οἱ γνώσεις του καὶ οἱ ἐλπίδες του μὲ τὸ μέλλον. Τὸ βιβλίον τοῦ Καρρέλ ἔχει μερικὰ ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ ὠραιότατα κεφάλαια γιὰ τὸ φυσιολογικὸ καὶ ψυχολογικὸ χρόνον, πού δὲ συμπιπτέει καθόλου μὲ τὸν ἀστρονομικὸ χρόνον πού κανονίζει τὶς δουλειές μας. Φυσιολογικὴ χρονικὴ ἔκταση ἑνὸς ἀτόμου εἶναι ὀλόκληρο τὸ διάστημα ἀπὸ τὴ σύλληψη ὡς τὸ θάνατό του· οἱ ὑποδιαίρέσεις του καὶ ἡ μονάδα του δίδονται ἀπὸ τὸ ρυθμὸ τῶν φυσιολογικῶν λειτουργιῶν του, καὶ ἰδίως ἀπὸ τὶς μεταβολές ἐκεῖνης πού δὲν ἀντιστρέφονται καὶ πού σηματοδοτοῦν χαρακτηριστικὰ τὶς διαφορὰς ἡλικίας· ἀνάμεσα στὶς μεταβολές αὐτὲς εἶναι δύσκολο νὰ ξεχωρίσουμε μερικὲς πού νὰ χαρακτηρίζουν μονοσήμαντα τὸ φυσιολογικὸ στάδιο ἐξελίξεως. Ὁ Καρρέλ ξεχωρίζει δύο: τὴν ταχύτητα πού ἐπουλώνεται μιὰ πληγὴ, καὶ πού, καθὼς λέει, εἶναι δύο φορές: μεγαλύτερη στὰ 20 παρὰ στὰ 40 χρόνια, καὶ τὴ σύσταση τοῦ ὁρροῦ τοῦ αἵματος, πού μεταβάλλεται κανονικὰ σύμφωνα μὲ τὶς ἐσωτερικὲς ἐκκρίσεις τῶν ὀργάνων καὶ ἀδένων, καὶ πού δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ αἷμα, ἀφοῦ ἔχει παρατηρηθεῖ πειραματικὰ ἡ ἐπάνοδος στὴν ὁμαλὴ γιὰ τὴν ἡλικία σύσταση σὲ ζῶα στὰ ὅποια ἔγινε ἀπανωτὴ μετάγγιση ἀπὸ νεότερα ἄτομα. Ὁσο περισσότερες φυσιολογικὲς μεταβολές συσσωρεύονται σ' ἕνα χρονικὸ διάστημα, τόσο ὁ χρόνος αὐτὸς εἶναι μεγαλύτερος σὲ ἐσωτερικὴ ἔκταση γιὰ τὸ σχετικὸ ἄτομον· ὥστε ἕνας χρόνος τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἀντιστοιχεῖ μὲ πολλοὺς τῆς ὠριμῆς καὶ γεροντικῆς. Κ' ἐπειδὴ οἱ φυσιολογικὲς μεταβολές πάνε συνεχῶς πρὸς μιὰ διεύθυνση, πρὸς τὸ γέραςμα τοῦ ὀργανισμοῦ, ἔπεται ἡ φαινομενικὴ παραδοξολογία πὼς στὰ παιδικὰ μας χρόνια γερνοῦμε πολὺ γρηγορώτερα παρὰ ὕστερα· ἡ καμπύλη μάλιστα τῶν γερατειῶν τείνει νὰ πάρει ὀριζόντια κατεύθυνση ἀπὸ τὰ 45 καὶ ἄνω, ὁ ὀργανισμὸς ἐρχεται σὲ μιὰ σχετικὴ στατικὴ ἰσορροπία, καταλληλότατη γιὰ τὴν πνευματικὴ ἐργασία, πού ἔχει καὶ τοῦτο τὸ παράξενο γνώρισμα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅλες τὶς ἄλλες φυσιολογικὲς λειτουργίες, ὅτι δὲν προκαλεῖ καύση, δὲν παράγει τοξίνες, δὲ γερνάει δηλαδὴ τὸν ἄνθρωπον καθόλου.

Ἄπ' ὅλα τὰ φυσιολογικὰ συστήματα, τὸ λεπτότερον καὶ πολυτιμότερον εἶναι τὸ νευρικόν. Ξέρουμε γι' αὐτὸ ἐλάχιστα πράγματα, οἱ περισσότερες βλάβες του εἶναι ἀφανεῖς, ὁ τρόπος τῆς λειτουργίας του κατὰ μέγα μέρος ἀγνωστος, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ τὸ συναισθηματικὸ καὶ βουλευτικὸ ἐπίπεδο· ἡ νεότερη ἰατρικὴ καὶ βιολογία τὸ ἔχει παραμελήσει, ἢ τὸ ἐξετάζει μὲ τὶς χονδροειδεῖς μεθόδους πού μεταχειρίζεται γιὰ τὰ ἄλλα

ὄργανα. Καὶ ὁμως ἡ ὑγεία του καὶ ἡ ἀντοχὴ του εἶναι ἀπείρως πῶς σημαντικὴ παρὰ ἡ μυϊκὴ δύναμη· Ἡ σύγχρονη ζωὴ στὶς μεγάλες πόλεις φαίνεται ὅτι τὸ ἔχει ἐπηρεάσει μειονεκτικὰ. Ὁ διαρκὴς θόρυβος, ἡ ἀνησυχία γιὰ τὸ αὐριό, ἡ οἰκονομικὴ ἀστάθεια, οἱ ἀπότομες καὶ πολλὲς μετακινήσεις, οἱ ἀκατάστατες ὥρες τοῦ ὕπνου, ἡ μολυσμένη ἀτμόσφαιρα, οἱ πολλαπλὲς καὶ σκόρπιες ἀπασχολήσεις καὶ διασκεδάσεις, ἡ ψυχολογικὴ βία τῆς ὁμαδικῆς καὶ ἀγελαίας ζωῆς, καὶ χίλιοι ἄλλοι παράγοντες, ἔκαναν τὸ νευρικὸ σύστημα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου ἀνίσχυρον καὶ εὐκολοκλόνηστο, ὑποκείμενον ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά στὴ μαζικὴ ὑποβολή, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη σὲ περιοδικὰ παθολογικὰ κρίσεις. Οἱ ἀριθμοὶ πού δίνει ὁ Καρρέλ γιὰ τὶς Ἑν. Πολιτείες εἶναι τρομακτικοί: περισσότεροὶ ἄνθρωποι ὑποφέρουν ἀπὸ παθήσεις τοῦ νευρικοῦ συστήματος παρὰ ἀπὸ ὅλες τὶς ἄλλες ἀρρώστειες μαζί· ἕνας στους 22 κατοίκους τῶν Ἑν. Πολιτειῶν εἰσάγεται σὲ μιάν ἢ ἄλλη περίοδο τῆς ζωῆς του, γιὰ μεγαλύτερον ἢ μικρότερον χρονικὸ διάστημα, σὲ νευρολογικὴ κλινικὴ. Θὰ ἦταν πολὺ ἐνδιαφέρον ἂν μπορούσαμε νὰ συγκρίνομε τοὺς ἀριθμοὺς γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἂν εἶχαμε στατιστικὰς καὶ ἀνάλογες κλινικὰς. Καὶ σχεδὸν σὲ καμμιά ἀπὸ τὶς παθήσεις δὲν ξέρουμε τί συμβαίνει ἀκριβῶς, γιὰ τὴν ἀνατομικὴν βλάβην εἶναι σχετικὰ σπάνιες καὶ οἱ λειτουργικὲς δὲν μποροῦν νὰ ἐξεταστοῦν ἀπάνω στὸ νεκρὸ σῶμα.

Εἶναι πιά κοινοτοπία στὴν ψυχολογία ὅτι τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὰ φαινόμενα τοῦ νευρικοῦ συστήματος. Καὶ ὅπως πολλὲς κοινοτοπίαι, εἶναι ἐπικίνδυνη, καὶ ὁ Καρρέλ τὴν πολεμᾷ πολὺ σωστά. Γιὰ τὴν ἐξάρτησιν αὐτὴν δὲν εἶναι μονόπλευρη, ἀλλὰ καὶ νὰ ἦταν, πάλι δὲ θὰ σήμαινε τίποτα, ἀφοῦ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξει κοινὴ μονάδα μετρήσεως γιὰ τὰ δύο εἶδη τῶν φαινομένων. Δυὸ μεθοδολογικὰς ἀρχὰς τοῦ Καρρέλ ἀξίζει νὰ ἐξαρθοῦν ἐδῶ, πού ἀγνοοῦνται συχνὰ ἀπ' ὄσους ἀσχολοῦνται μὲ ψυχολογικὰ καὶ φιλοσοφικὰ προβλήματα. Ἡ πρώτη εἶναι ὅτι ἕννοια εἶναι ἀχρηστὴ καὶ δὲν ἔχει νόημα ὅσο δὲν ἀναφέρεται σὲ ὀρισμένη περιοχὴ τῆς ἐμπειρίας, καὶ ὅσο εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξελεγχθεῖ τὸ περιεχόμενό της μὲ παρατήρησιν ἢ πείραμα. Κάθε ἕννοια κυρίως ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν σειρά τῶν τεχνικῶν ἐρευνητικῶν ἐργασιῶν (opérations) πού πρέπει νὰ κάνουμε γιὰ νὰ τὴν εἴδωμε. Εἶναι φανερόν πὼς ἂν δεχτοῦμε ἀποκλειστικὰ τὶς λειτουργικὰς αὐτὰς (opérationnelles, ὅπως τὶς ὀνόμασε ὁ Bridgman) ἕννοιαι, θὰ χρειαστεῖ ν' ἀποσκορακίσουμε πλῆθος ἄλλων ἕννοιῶν, πού ἀποτελοῦν νεκρὸ βάρος ἀπὸ ἄλλες ἐποχὰς καὶ πού ἐξακολουθοῦμε νὰ τὶς συζητοῦμε μὲ σοφιστικὰς τριχοτομίας. Ἡ δευτέρη μεθοδολογικὴ ἀρχὴ εἶναι ἡ λογικὴ συνέπεια τῆς θεωρίας τοῦ Boutroux, πού παραδέχεται ὅτι τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως, τῆς ζωῆς καὶ τῆς ψυχῆς εἶναι διαταγμένα κατὰ ἀπανωτὰ ἐπίπεδα. Οἱ ἐπιστημονικὰς ἕννοιαι ἔχουν τὴν ἐφαρμογὴν καὶ τὴν ἰσχὺν τους σ' ἕνα ὀρισμένον ἐκάστοτε ἐπίπεδο· ἢ μεταφορὰ τους ἀπὸ τὸ ἕνα ἐπίπεδο σὲ ἄλ-

λο είναι καθαρή άνοησία, και δέν προκαλεί άλλο από σύγχυση όταν μιλάμε π.χ. για στοιχειά του ψυχικού βίου ή για μονάδες αίσθησης.

Μιά γενική άποψη του ψυχικού κόσμου δέ δίνει ο Καρρέλ, —τονίζει άλλωστε ο ίδιος στην άρχή πως δέν είναι φιλόσοφος. Έπειδή δέν έχει όμως και τις ύλιστικές και μηχανιστικές προκαταλήψεις των περισσότερων θετικών έπιστημών, παραδέχεται ως δεδομένα άναμφισβήτητα και με ίσα δικαιώματα προς τα συμπεράσματα των θετικών έπιστημών: α) την άπόλυτη έσωτερική ένότητα του ψυχοφυσικού οργανισμού, όπου δέν μπορούμε να πούμε ποιο στοιχείο κυριαρχεί, το σώμα ή το πνεύμα, όπου ή διαίρεση αυτή ίσα-ίσα δέν είναι παρά μιά τεχνική ανάγκη έπομένως ή επίδραση της ψυχικής ζωής στην εξέλιξη και την κατάσταση του σώματος δέν είναι πιά άνεξιχνιάστο μυστήριο, πού χρειάζεται περιστροφές και σοφιστείες για να γίνει όπωσδήποτε άνεκτό, αλλά άμεσα δεδομένο, πού δέν επιτρέπεται να το παραγνωρίσουμε. Ως και το πρόσωπο του άνθρώπου παίρνει με την ηλικία την εκφραση των διανοημάτων, των συναισθημάτων και των όρμών πού κυριαρχούν στο άτομο, και καθρεφτίζει το ψυχικό επίπεδο, όσο και την κατάσταση των ιστών και του αίματος' γι' αυτό οι γέροι διαφέρουν τόσο περισσότερο μεταξύ τους παρά τα παιδιά. β) παραδέχεται την έτερογένεια, ή μάλλον την άνώτερη τάξη του πνεύματος από την ύλη και θεωρεί, μπερξονικά πάλι, πως το νευρικό σύστημα, και ιδίως ο έγκέφαλος, είναι όχι ή αίτία, αλλά το όργανο του ψυχικού βίου «το πνεύμα έντάσσεται (s'insère) στην ύλη μέσο του έγκεφάλου. γ) την πολυμέρεια και την ισότητα δικαιωμάτων μεταξύ των διαφόρων πνευματικών και συναισθηματικών ιδιοσυγκρασιών και κλίσεων, του άναλυτικού έπιστήμονος, του έναισθητικού, του καλλιτέχνη, κλπ. "Αν ύπάρχει μιά προτίμηση, πρέπει να δοθεί στην ήθική προσωπικότητα, πού σπανίζει έξαιρετικά στην εποχή μας, γιατί «μόλις χαλαρωθεί το ήθικό αίσθημα, κλονίζεται όλόκληρη ή κοινωνία». δ) θεωρεί τέλος ως άμεσα δεδομένα της έμπειρίας από τη μιά μεριά τα τηλεπαθικά φαινόμενα πού μοιάζει να διαδηλώνουν την Ικανότητα του πνεύματος να ξεφεύγει κάποτε από τα τοπικά και χρονικά όρια, ίσως και γενικά από τις κατηγορίες του χώρου και του χρόνου, κι' από την άλλη τα θρησκευτικά φαινόμενα και τ' αποτελέσματα της άδστηρης άσκησης, τη μετεώριση (lévitation) και την άποτελεσματικότητα της προσευχής, πού έχει διαπιστωθεί πειραματικά από γιατρούς. Είναι φανερό πως σημασία έχουν οι νηφάλιες αυτές διαπιστώσεις από μέρους ενός άναγνωρισμένου θετικού έπιστήμονος με διεθνές κύρος.

Αφού εξέτασε το φυσικό περιβάλλον και την επίδρασή του στον οργανισμό, ο Καρρέλ τονίζει τη σημασία του κοινωνικού περιβάλλοντος, πού άπέναντί του είναι πιά άπροφύλαχτο το πνεύμα, παρ' όσο είναι το σώμα στους βλαβερούς φυσικούς παράγοντες. Οι ψυχικές ιδιότητες έχουν άπόλυτην ανάγκη από κατάλληλο περιβάλλον για ν' αναπτυ-

χθούν, άλλίως μένουν άπλές δυνατότητες, ενώ ή σωματική εξέλιξη φαίνεται πιά άυτόνομη. Ο άνθρωπος άντιδρά στο περιβάλλον ή δεχόμενος τους νόμους του και πολεμώντας για την επικράτησή του με τα όπλα πού του προσφέρει, ή φεύγοντας, ή πέφτοντας στο επίπεδο όπου ο άγώνας είναι περιττός, ή με τη φαντασία και την όνειροπόληση, ή με την εργασία, ή τέλος με τη συγκέντρωση στον έαυτό του, πού είναι ή καλύτερη μορφή της φυγής, αλλά συναντά πολλές δυσκολίες στην εποχή μας. Οι επιδράσεις του περιβάλλοντος γενικά, ξεπνούν στον άνθρωπο τις προσαρμοστικές λειτουργίες, πού είναι από τις θεμελιακότερες φυσιολογικές και πνευματικές Ικανότητες του άνθρώπου. Η δυσαναλογία μεταξύ της όμοιότητας των έσωτερικών συνθηκών του οργανισμού και των μεγάλων διακυμάνσεων, π.χ. θερμοκρασίας, ποσότητας και ποιότητας και τροφής, κλπ. πού του παρουσιάζει το περιβάλλον, διεγείρει τον οργανισμό και τον αναγκάζει να καταβάλει μεγάλες προσπάθειες για να διατηρήσει την έσωτερική Ισορροπία. Οι προσπάθειες όμως αυτές είναι ή λειτουργία πού μεγαλώνει και τρέφει το όργανο. Οι προσαρμοστικές Ικανότητες δέ φαίνεται να έχουν πουθενά την «έδρα» τους στο σώμα, είναι μάλλον «τρόπος ύπάρξεως» όλων των οργάνων και όλόκληρου του οργανισμού. Και ή άπάντηση πού δίνει ο οργανισμός σ' ένα ώρισμένο περιβάλλον μας παρέχει ένα άπλό και χρήσιμο κριτήριο για την αξιολογική του έκτίμηση: καλό είναι το περιβάλλον πού μας επιβάλλει προσπάθειες πού τονώνουν και αναπτύσσουν τον ψυχοφυσικό οργανισμό στις πιά θεμελιακές Ικανότητές του, πού κάνουν δηλαδή τον άνθρωπο δυνατό, άνθεκτικό, Ισορροπημένο, με συνείδηση του χρέους του, με πνευματική άυτοτέλεια και πρωτοβουλία' κακό εκείνο πού δέν μπορεί να προσαρμοστεί παρά ξεπέφτοντας και εκφυλιζόμενος.

Η μικρή αυτή άπαρίθμηση δείχνει πόσα έξαιρετικά ένδιαφέροντα θέματα άγγίζει το βιβλίο του Καρρέλ και πόσες παρακινήσεις δίνει για να κυτάξει κανείς τα τρέχοντα ζητήματα από άλλη παρά από την κοινότοπη όπτική τους γωνία. Γιατί Ισχυρίζεται όμως ότι ο σύγχρονος, τεχνικά τελειοποιημένος πολιτισμός δέν επέτυχε το σκοπό του και κατέβασε τον άνθρωπο άντι να τον άνυψώσει; Γιατί του έδημιούργησε ένα τρόπο ζωής, πού είτε αφήνει άτροφικές πολλές Ικανότητές του, είτε κάνει άλλες να παρεκκλίνουν από το φυσικό τους δρόμο και ν' άρρωσταίνουν' Ιδίως γιατί δέ διεγείρει τις προσαρμοστικές του Ιδιότητες. Η ζωή στις μεγάλες πόλεις έξουδετερώνει τις διαφορές της θερμοκρασίας με τα καλοφύρα, τα βαρεία ρούχα και τα ψυχτικά μηχανήματα, και ή καρδιά, οι πνεύμονες, το αίμα, οι Ιδρογόνοι άδένες κλπ. δέν αναγκάζονται να λειτουργήσουν έντατικά για να διατηρήσουν την κανονική θερμοότητα του σώματος' με την τακτική και μάλλον υπερβολική παροχή τροφής, δέ χρειάζεται το πεπτικό σύστημα ούτε ν' άφομοιώσει πολλή τροφή μαζί για να έχει άποταμίευμα, ούτε να μένει άδειανό επί ημέρες ώστε να λυώσει τα περιττά

λίπη και τὰ προϊόντα τοῦ ἥπατος· με τὰ μέσα τῆς συγκοινωνίας, στερεῖ τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὶς κινήσεις ποὺ ἔκανε ἄλλοτε ἀνεβοκατεβαίνοντας βουνά, κουβαλώντας πράγματα, κυνηγώντας, σκάβοντας, κλπ.· με τὴ διατηρημένη μαλακὴ κι' εὐχάριστη τροφή ξεχάσαμε ὅτι τὰ σπλάγχνα εἶναι καμωμένα γιὰ νὰ μασσοῦν και τὸ στομάχι γιὰ ν' ἀλέθει· με τὶς νέες, εκπαιδευτικὲς μεθόδους δίνουμε στὸ παιδί ἑτοιμὴ πνευματικὴ τροφή, τοῦ ἀφαιροῦμε τὸν κόπο γιὰ τὴν κατάκτηση τοῦ γνωστικοῦ ὕλικου και τὴν ἀσπληρή πειθαρχία, πνευματικὴ και ἠθικὴ, ποὺ τοῦ χρειάζεται· με τὴν ὁμαδικὴ ζωὴ, τὶς ἡμερησίδες, τὸν κινηματογράφο και τὸ ραδιόφωνο, τὸ άτομο δὲν ἔχει νὰ σκεφθῆ γιὰ τίποτα μόνο του, παίρνει ἑτοιμὰ τὰ συνθήματα του, τὶς ἀρχές και τὶς δοξασίες του, τὶς προτιμήσεις, τὶς δισοκεδάσεις και τὶς ἐλπίδες του· με τὴ μονότονη δουλειὰ στὸ ἐργαστάσιο και στὸ γραφεῖο ἀτροφοῦν στὰ 9/10 τῶν ἀνθρώπων τὰ 9/10 τῶν ἱκανοτήτων τους, κι' αὐτοὶ οἱ ἴδιοι γίνονται ἕνα ἐξάρτημα τῆς γραφομηχανῆς, τῶν λογιστικῶν βιβλίων ἢ τοῦ μολοῦ ποὺ γυρίζουν· με τὴ ζωὴ μέσα στη μάζα και με τὴν ἐλάχιστη, ἀπρόσωπη σχεδὸν συμμετοχὴ τοῦ ἀτόμου σὰ μιὰς μονάδας στὶς ἐπαγγελματικὲς ὁργανώσεις και σωματεῖα, ρίχνει ὁ ἄνθρωπος πάνωθὲ του τὴν εὐθύνη γιὰ τὶς πράξεις και τὶς ἀποφάσεις του. Θὰ μπορούσαμε νὰ συνεχίσουμε ἔτσι ἐπ' ἀπειρον. Ὁ Καρρέλ δὲν παραγνωρίζει τὰ πλεονεκτήματα ποὺ μᾶς ἔδωσε ὁ μηχανικὸς πολιτισμὸς: τὴ γενικώτερη ἀνεση, καθαριότητα και ὑγεία, τὴν ἐλάττωση τῆς παιδικῆς θνησιμότητας, τὴν ἀνύψωση τοῦ μέσου ὄρου τῆς ζωῆς (ποὺ εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα, γιὰτὶ δὲ ζοῦμε παραπάνω, μόνο λιγότεροι ἄνθρωποι πεθαίνουν νέοι), τὴν καταπολέμηση τῶν ἐπιδημικῶν ἀσθενειῶν, τὰ καλὰ τοῦ ἀθλητισμοῦ, κλπ. Ὁλ' αὐτὰ ὅμως ἔχουν και τὴν ἀνάποδη ὄψη τους: ἢ καταπολέμηση τῆς θνησιμότητας σταμάτησε τὴ φυσικὴ ἐπιλογή, και οἱ ἀσθενικοὶ, οἱ ἀβουλοὶ, οἱ καθυστερημένοι διανοητικὰ και ἠθικὰ, οἱ ἐπιβαρυνμένοι κληρονομικὰ, ἀποτελοῦν. ὅσο πάει μεγαλύτερο ποσοστὸ τῆς ὀλότητας και ἀποροφοῦν ὀλοένα μεγαλύτερο μέρος τῆς φροντίδας και τοῦ πλοῦτος της, ἀπασχολοῦν γερούς ἀνθρώπους ποὺ θὰ μπορούσαν ν' ἀποδώσουν χρησιμότερο ἔργο, κλπ. Ὁ ἀθλητισμὸς δὲν ἀντικατασταίνει τὴ σκληρὴ βιοτικὴ ἐργασία στὸ ὑπαιθρο, φαίνεται μᾶλλον πὸς ἀδυνατίζει τὰ νεῦρα, καθὼς και ἡ ἀῖξηση τοῦ ὄγκου και τοῦ βάρους τοῦ σώματος ποὺ παρατηρεῖται τελευταῖα στη νέα γενεά. Ἄλλο ἀποτέλεσμα τῶν μηχανιστικῶν και ὕλιστικῶν ἀπόψεων εἶναι ἡ δημοκρατικὴ προκατάληψη περὶ ἰσότητος και ἰδίων δικαιωμάτων· ὁ Καρρέλ ἐξεγείρεται ἐναντίον της με πολὺ ἀσπληρὰ και πικρὰ λόγια, και εἶναι τοῦτο χαρακτηριστικὸ, ὅταν προέρχεται ἀπὸ ἕνα Ἀμερικανό. Δὲν μπορεί, λέει, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἔχῃ τὰ ἴδια δικαιώματα ὁ ἔξυπνος με τὸν ἡλίθιο, ὁ ἀποδοτικὸς με τὸν τρόφιμο τῶν ἀσύλων ἀνιάτων, ὁ ἠθικὸς και πρόθυμος νὰ θυσιάστει γιὰ τὴν ὀλότητα με τὸν ἰδιοτελεῖ κούτοπόνηρο, ὁ ἰσορροπημένος με τὸν ὑστερικό, ὁ συνειδητὸς και πειθαρχη-

μένος με τὸν ἄνθρωπο-ἔρμαιο τῶν ἐπιπόλαιων, ὀρητικῶν και ἀντικοινωνικῶν του παθῶν. Στὴν πραγματικότητα, ὅσοι ἀνήκουν στὶς δευτερες κατηγορίες ἔχουνε περισσότερα δικαιώματα, γιὰτὶ εἶναι πλῆθος· αὐτοὶ ἐπιβάλλουν τὶς προτιμήσεις τους στὴν παραγωγή, στὴν καλλιτεχνικὴ και διανοητικὴ δημιουργία, στὶς ὁμαδικὲς ἐκδηλώσεις και διασκεδάσεις. Ἡ ἐξίσωση ἔγινε εἰς βάρος τῶν ἀνωτέρων τύπων ποὺ ἀντιπροσωπεύουν τὴν ἀνθρωπότητα.

Πὼς θὰ σωθοῦμε ἀπ' αὐτὴ τὴν κατάσταση; Ὁ Καρρέλ δὲ δίνει συνταγές, ὑποδεικνύει μερικὰ γενικὰ μέτρα, μερικὲς κατευθυντήριες γραμμές. Χρειάζεται πρῶτ' ἀπ' ὅλα νὰ μελετηθῆ ὁ ἄνθρωπος, ἡ φύση και οἱ ἀνάγκες του, και γι' αὐτὸ δὲν ἀρκοῦν οἱ σκόρπιες, μερισμένες και εἰδικευμένες ἐπιστημονικὲς ἐρευνες, ποὺ σταματοῦν με τὸ θάνατο τοῦ ἐρευνητῆ. Χρειάζεται νὰ ὁργανωθοῦν συνθετικὰ οἱ γνώσεις μας γιὰ τὸν ἄνθρωπο και χρονικὰ, με ἰδρύματα ποὺ θὰ ἔχουν παράδοση ἐπὶ πολλὲς γενεές, και ἐντατικὰ· τὸ δεύτερο τοῦτο· θὰ γίνεῖ ἂν δώσουμε τὶς πιθανότητες στὰ συνθετικὰ πνεύματα, ποὺ εἶναι τόσο σπάνια, νὰ ἐργαστοῦν, και ἂν δημιουργηθῆ ἕνας νέος τύπος, ὄχι ἐπιστημόνων, ἀλλὰ σοφῶν, ποὺ θὰ κατέχουν ἕνα πλῆθος ἐπιστῆμες· μαζί και ποὺ θὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ἐκφραστοῦν ἐγκυρα γιὰ ὅλα τὰ τρέχοντα ζητήματα. Ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ βιοτικὲς φροντίδες, ἀνυψωμένοι σ' ἕνα εἶδος Ἀρείου Πάγου τῆς ἀνθρώπινης μοίρας, ἀλλὰ και παραιτημένοι θεληματικὰ ἀπὸ τὶς μικροφιλοδοξίες και ἀπολαύσεις τῆς ζωῆς, ἰσως και ἀπὸ τὶς ἱκανοποιήσεις τοῦ γάμου και τῆς κοινωνικότητας, θ' ἀφοσιωθοῦν με ἀσκητικὴν ἀσπληρότητα στη συγκέντρωση και ὁργάνωση τῶν στοιχείων ποὺ ἀπαιτοῦνται γιὰ νὰ κατευθυνθῆ σωστὰ ἡ ἀνθρωπότης. Ἡ δημιουργία τέτοιων ἰδρυμάτων δὲν εἶναι δύσκολη οὔτε στὶς δικτατορίες, οὔτε στὰ δημοκρατικὰ καθεστώτα, ὅπου ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία ἔχει ἐλευθερία δράσεως, λέει ὁ Καρρέλ. Ἐνα δεύτερο μέτρο θὰ εἶναι νὰ ἰδρυθοῦν σχολεῖα σὲ φυσικὸ περιβάλλον με τραχεῖς ὄρους ζωῆς και πειθαρχία, ἕνα εἶδος προαιρετικοῦ Σπαρτιατισμοῦ. Τρίτη πρόταση εἶναι νὰ συνειδητοποιηθῆ στους ἀνώτερους τύπους ἡ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη νὰ καλύτερέφει τὸ ἀνθρώπινο ὕλικὸ και νὰ ἐπιβάλουν αὐτοὶ συστηματικὰ στὸν ἑαυτό τους πειθαρχία και μιὰ εὐγονικὴ ἐπιλογή. Τέταρτο τέλος εἶναι ν' ἀναζητηθοῦν μεταξύ τους τὰ ἰσχυρὰ πνεύματα ποὺ αἰσθάνονται τὴν εὐθύνη γιὰ τὸ σύνολο, ὄχι με τὴ συναισθηματικὴ, φιλανθρωπικὴ ἔννοια, ἀλλὰ με τὴν τραχύτερη σημασία τῆς ποιότητας, και νὰ σχηματιστοῦν σὲ πυρῆνες, μικροὺς βέβαια ἀριθμητικὰ, ἀλλὰ με συνείδηση τοῦ σκοποῦ των, ὥστε ἀπ' ἑνὸς ν' ἀντιδράσουν στὴν ἐξισωτικὴ κατάπτωση τῆς μάζας, και ἀπ' ἑτέρου νὰ ἐντείνουν στὸ πολλαπλάσιο τὶς δυνάμεις τους και ν' ἀποτελέσουν ἕνα κλειστὸ, ἀνώτερο περιβάλλον. Ὁ Καρρέλ πιστεύει ὅτι ἡ δύναμη ἀκτινοβολίας τέτοιων πυρῆνων θὰ εἶναι τεράστια. «Οἱ κοινωνικὲς τάξεις πρέπει νὰ γίνουν βιολογικὲς τάξεις», λέει κάπου. Ἀλλὰ βιολογικὲς με τὴν εὐ-

ρύτερη και ἀνώτατην ἔννοια. Καὶ ἀπ' ὅλην αὐτὴ τὴ βιολογία βγαίνει ἔκτυπο καὶ ἐπιτακτικὸ μπροστά μας ἐκεῖνο πού θεωροῦμε ἀπὸ καιρὸ τὸ κεντρικὸ καὶ ἀδιέξοδο δῖλημμα τῆς ἐποχῆς μας: Πῶς θὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ ἀνθρώπινη πνευματικὴ ποιητικὴ ἐπιλογή, τὸ ἀνέβυσμα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ «ἀρχὰ τῶν ἀρίστων».

ΕΛΛΗ ΛΑΜΠΡΙΔΗ

* Ἄγη Παλμοῦ: «Ἦνοίς». — Ἐλισάβετ Π. Ψαρρᾶ: «Ρόδα καὶ Φλόγες». — Σάββα Χριστοδοῦλου: «Ἕγμοι».

Δὲ βλέπω στὰ πρῶτα ποιήματα τοῦ κ. Ἄγη Παλμοῦ νὰ ξεχωρίζῃ κανένας τόνος προσωπικός. Ὁ ψυχικός του κόσμος εἶναι ἀπλερός ἀκόμα καὶ δὲ βρῆκε τὴν ἔκφραση πού στὸν κόσμο τῆς τέχνης δικαίωνει τὸ φανέρωμα καὶ τὸ ἀπλωμα τῆς ὑπάρξεώς μας. Ὁ ἔρωτας, ἡ φύση, ἡ ἴδια ἡ ζωὴ, ὁράματα καὶ σταματήματα, σὰ φιλοσοφικά, σὰ μερικὰ ἀπὸ τὰ μεγάλα προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου, νὰ τί θρέφει τὴν ποίηση τοῦ κ. Παλμοῦ. Νέος ἀκόμα, πολὺ νέος, βιάζεται νὰ βγάλῃ, ὅπως ὅπως, ἔξω, ὅ,τι θολό, ἀνάκατο, αἰσθάνεται νὰ σαλεῖται μέσα του. Μὰ ὁ θολὸς αὐτὸς κόσμος, ἐπειδὴ δὲν εἶναι ἀρκετὰ ἀκόμα μεστός, δὲ βρίσκει τὴν καλλιτεχνικὴ ἔκφρασή του. Μὲ συμπάθεια παρακολουθοῦμε τὶς δοκιμὲς τοῦ κ. Παλμοῦ: ἐλεύθερος στίχος, πεντάστιχος στροφὲς πού θυμίζουσαν — πολὺ μακρυνὰ — κάτι ἀπὸ τὴ στροφὴ τοῦ Κάλβου, ἐπανάληψη τῶν πρώτων στίχων στὸ τέλος τοῦ ποιήματος (10, 11). Μὰ ὅλ' αὐτὰ μένουσαν, πρὸς τὸ παρὸν, δοκιμὲς. Ἄς περιμένουμε νὰ καταλήξουσιν σὲ κάτι πιὸ οὐσιαστικὸ καὶ ἀξιόλογο, καὶ τότε ἴσως ξανοίξουμε καὶ κάποια νότα πιὸ προσωπικὴ στὸ τραγοῦδι τοῦ κ. Παλμοῦ.

***

Τὰ ἴδια περίπου πού εἶπα παραπάνω, θὰ εἶχα νὰ πῶ καὶ γιὰ τὸ «Ρόδα καὶ Φλόγες» τῆς δ. Ἐλισάβετ Ψαρρᾶ. Κ' ἐδῶ ἀπλερός ἀκόμα ψυχικός κόσμος κ' ἔκφραση ὅχι ἀρκετὰ καλλιτεχνική. Ἡ δ. Ψαρρᾶ δὲ δημιούργησε μὲ τὰ πράγματα βαθειὰς, ἱστορικὲς σχέσεις. Τὰ βλέπει σὰ θέματα. Καὶ ἀπὸ θέματα, ἀπὸ πράγματα κυτταγμένα σὰ θέματα, τὸ σημεῖωσα καὶ τελευταία, ποίηση δὲ μπορεῖ νὰ βγῇ. Πρέπει κάτι τι νὰ μᾶς δουλέψῃ, νὰ ζήσῃ καιρὸ μέσα μας, νὰ τὸ ἀφομοιώσουμε τελειωτικά, γιὰ νὰ γίνῃ στοιχεῖο τέχνης, ἀλήθεια. Μιὰ τέτοια ἀλήθεια βιωμένη φαίνεται νὰ ἔκφράζῃ ἡ δ. Ψαρρᾶ στὸ συμπληρωτικὸ τοῦτο τετράστιχο ἀπὸ τὸ ποίημα «Ἀνθισμένα δέντρα»:

Ἦ, μὴ λυγᾶσαι ἀν φεύγουν μὲ τοὺς χρόνους
καὶ χάνονται τὰ ρόδα ἀπ' τὴ μορφή,
— μέσ' τῆς ζωῆς τίς πίκρες καὶ τοὺς πόνους,
ὡσαν καρπὸς ὄριμασε ἡ ψυχὴ.

Ἄκριβῶς, λοιπόν, ἐδῶ εἶναι ὅλο τὸ μυστικὸ. Νάχει πραγματικὰ (γλήγορα ἢ ἀργά, ἄλλο ζήτημα) ὀριμᾶσει ἡ ψυχὴ, ἔτσι πού νὰ βρῆς καὶ τὴν ἔκφρασή της.

***

Δὲν πιστεύω νὰ τοῦ κατοφανῆ τοῦ κ. Σάββα Χριστοδοῦλου ἀν μὲ εἰλικρίνεια τοῦ πῶ ὅτι δὲν καταφέρνω νὰ παρακολουθῆσω μεγάλο μέρος τῆς ποίησής του. Ἀνεβαίνει ἀπὸ τοὺς στίχους του, καθὼς τοὺς διαβάζω, μιὰ βοή πού μ' ἐμποδίζει νὰ ἐξακριβώσω ἀν κρύβουν καὶ κάποια βαθύτερη ἀξία. Μὰ, ἀλήθεια, γιὰ τὸς στόμφο, γιὰ τὸς ὑψωμένη φωνή — καὶ δὲ μπορεῖ, τάχα, καὶ στὴ μεγαλειότερη ἔξαψη, νὰ διατηρήσῃ ἡ φωνὴ του μιὰ μελωδία καὶ μιὰ καθαρότητα; Τὰ ποιήματα τοῦ κ. Χριστοδοῦλου εἶναι «Ἕγμοι». Μὰ δὲ μπορεῖ τάχα νὰ γίνῃ Ἕγμος ὅχι ρητορικός;

Ἔθνη! Λαοί! Φυλές! Εὐρώπες! Ἀτλαντίδες!
ὦ Ἀσίες! ὦ Ἰουδαίες! ὦ Φαραῶ!
κι' ὅπου ζῆτε Ἐλευθερίες κι' Ἄλυσίδες.
Χριστοί, Πάνες, Μωάμεθ, Βράμες, Πυραμίδες!
Παρθενῶνες! Σὰς ὀψώνω Ἕγμο ἐγώ!

Ἄλλοῦ ὁ κ. Χριστοδοῦλου γράφει:

Νεκρός! Σαπίλα! Χάος! Ἀνέκφραστο! Μηδέν!

Ἄλλοῦ πάλι:

Γιὰ χαρὰ σας πάντα ὄραϊα, ὄραϊες, ὄραϊοι!

Καὶ ἄλλοῦ:

Καὶ χῶρες συντριμένες μακρυνῶν συθάμπων.

Τὸν μεθὰ ἡ μεγαλοστομία, τὸν μεθὰ ἡ ἠχηρότητα, καὶ ἐνῶ κρύβει, ἀσφαλῶς, μέσα του διάθεση λυρική, τὴν ἐξασθενίζει μὲ τὸ στόμφο του, τὴν ψευτίζει, τὴν ξεσέρνει σὲ ξεδιπλώματα ὅπου νεροουλιάζει ἡ λυρική οὐσία, ἡ τὴν κοιματιάζει — θέλοντας νὰ τῆς δώσῃ μιὰ κίνηση δραματικὴ — ἔτσι πού δὲν τὴν ἀφήνει νὰ πάρῃ τὴν ἀναπνοή της. Τί λυρισμὸς μπορεῖ νὰ περισωθῇ στοὺς λαχανιασμένους αὐτοὺς στίχους, ὅπου λὲς κι' ἀκοῦς τὸν κρότο ἑνὸς πομποῦ τηλεγραφικοῦ; Βωμοί!.. Βλαστήμια. Τὸ ἄθεο. Ζητῶ κρασί. Αἷμα χαίρε!

*Η:

Νεκροί. Ὀνειρο. Ἀλήθεια. Ὡ μαγεμένα ὄραματα.

Ἴσως νὰ εἶναι τὸ πιὸ δύσκολο — καὶ τὸ πιὸ πολῦτιμο — τὸ ἔλλειπτικὸ ἕφος' μὰ δὲν ἔχει τέτοια ἀκριβῶς ὑφή.

Ἐπιμένω τόσο στὰ ἐλαττώματα τοῦ κ. Χριστοδοῦλου ἐπειδὴ βρίσκω πῶς ἔχει χορίσματα: μιὰν ὀρμή, μιὰν ἀναβρυστικότητα, κάτι τὸ ξεστό καὶ τὸ ἄμεσο στὴν ἐμπνευσή του, καὶ συγχρόνως μιὰ βαθειὰ τρυφεράδα πού ξέρει νὰ ξεχύνεται μελωδικὰ («Εἰδύλλιο», «Ὁ Θάνατος τῆς Βιολέττας»), ὅπως ἐπίσης καὶ μιὰ ἀνάταση καὶ ἔνα πλάτος ψυχῆς.

Ὁ κ. Χριστοδοῦλου δὲν κλείνεται στὸν εἰνατοῦλή του, στριγγλίζοντας ἢ μισοκλαιώντας γιὰ δυστυχίες φανταστικὲς. ἔχει τὴ δύναμη νὰ βγαίνῃ ἀπὸ τὸ καύκαλό του καὶ νὰ ταραχθεῖ ἀπὸ ὅ,τι δυνατό, οἰκουμενικό, μεγάλο ἔχει ἡ ζωὴ. Καὶ αὐτό, ἐγὼ τουλάχιστον, τὸ ἐκτιμῶ ἀπεριόριστα.

ΚΛΕΩΝ ΠΑΡΑΣΧΩΣ